

**Beata Warczewska, Barbara
Mastalska-Cetera**

**Zrównoważony rozwój turystyki na
obszarach chronionych**

Ekonomiczne Problemy Usług nr 52, 679-690

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

BEATA WARCZEWSKA, BARBARA MASTALSKA-CETERA

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ TURYSTYKI NA OBSZARACH CHRONIONYCH

Wprowadzenie

Turystyka¹ jest ważnym działem gospodarki światowej. Społeczne i ekonomiczne skutki rozwoju turystyki odgrywały coraz większą rolę wraz z jej upowszechnieniem w wieku XX. Obecnie w zarządzaniu rozwojem turystyki coraz bardziej respektuje się uwarunkowania środowiska przyrodniczego. Na potrzeby turystyki zagospodarowuje się zwłaszcza obszary mające najwyższe walory środowiska przyrodniczego, ekosystemy tych obszarów są szczególnie wrażliwe na ludzką ingerencję. Także wzrost skali masowości turystyki powoduje jej negatywny wpływ na obszary przyrodnicze. Organizatorzy i użytkownicy turystyki korzystają z dóbr przyrody, którymi są: lasy, pola, łąki, jeziora, rzeki, morza, nie uwzględniając tego, że nadmierna eksploatacja prowadzi do obniżenia jakości tych dóbr². Dlatego coraz częściej wysuwane są postulaty rozwoju turystyki zrównoważonej, której podstawą jest poszanowanie wartości przyrodniczych. Koncepcja ta jest składową rozwoju zrównoważonego, stanowiącego podstawę paradygmatu rozwoju Polski. Definicję rozwoju zrównoważonego umieszczono w raporcie *Nasza Wspólna Przyszłość*, który został opracowany przez Światową Komisję ds. Środowiska Naturalnego i Rozwoju. Określa ona rozwój zrównoważony jako „rozwój, który zaspokaja potrzeby obecnych pokoleń bez narażania na ryzyko możliwości zaspokojenia

¹ „Turystyka to ogół czynności osób podróżujących i przebywających w miejscach znajdujących się poza ich zwykłym otoczeniem przez okres nieprzekraczający 12 miesięcy, w celach wypoczynkowych, służbowych lub innych, z wyłączeniem podróży, których głównym celem jest podjęcie pracy zarobkowej”; za *Turystyka w województwie dolnośląskim w latach 2004–2007*, www.stat.gov.pl, 7.01.2010.

² D. Zaręba, *Ekoturystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

potrzeb pokoleń następnych”³. W rozwoju zrównoważonym niezbędna jest integracja działań politycznych, gospodarczych i społecznych z ochroną środowiska w celu zachowania równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych. Realizacja idei rozwoju zrównoważonego pozwoli na uniknięcie nadmiernej eksploatacji zasobów środowiska przyrodniczego, wskazując niezbędne ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej, co dotyczy także turystyki. Koncepcja turystyki zrównoważonej dotyczy ruchu turystycznego przyjaznego środowisku. Jej cele to:

- promowanie stylu życia pozostającego w harmonii z przyrodą,
- poszanowanie zasobów przyrody, ich ochrona i zachowanie dla przyszłych pokoleń,
- okazywanie szacunku dla dziedzictwa kulturowego obszarów i wartości kulturowych społeczności lokalnych,
- wymuszenie w branży turystycznej ograniczenia ilości odpadów i nadmiernego zużycia wody i energii,
- odpowiednie planowanie i organizowanie ruchu turystycznego zapobiegające jego żywiowości⁴.

Pośrednim skutkiem prowadzenia polityki rozwoju zrównoważonego jest wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa oraz coraz większe zainteresowanie ochroną środowiska. Współczesny człowiek chce żyć w środowisku czystym, spożywać „ekologiczną” żywność i wypoczywać w pozbawionym zanieczyszczeń otoczeniu. Jednak antropopresja, także ta związana z turystyką, nadal w znacznym stopniu narusza równowagę ekologiczną wielu obszarów. Ochrona przyrody, szczególnie obszarów o wyjątkowych wartościach, wymaga zastosowania specjalnych narzędzi pozwalających na ograniczenie skali i skutków antropopresji.

1. Formy ochrony przyrody jako uwarunkowania rozwoju turystyki

Walory przyrodnicze im bardziej są unikalne, tym bardziej stają się atrakcyjne. Prawie 1/3 powierzchni naszego kraju została uznana za cenną i wartą ochrony (tabela 1). Regulacje prawne, których znajomość jest niezbędna przy podejmowaniu decyzji o udostępnieniu obszarów chronionych, stanowią wytyczne kształtowania turystyki.

Sieć obszarów chronionych na terenie Polski jest tworzona na podstawie *Ustawy o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku*, która to określa „cele,

³ Za: A.T. Kowalewski, *Spoleczne, ekonomiczne i przestrzenne bariery rozwoju zrównoważonego*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2006, s. VII.

⁴ Opracowano na podstawie: *Kompendium wiedzy o turystyce*, red. G. Gołębski, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 436.

zasady i formy przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu” (art. 1)⁵. W myśl tej ustawy możliwymi do wprowadzenia formami ochrony są: parki narodowe; rezerwaty przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów (art. 6)⁶.

Najwyższą formą ochrony przyrody w Polsce jest park narodowy, który obejmuje obszar o szczególnych wartościach zarówno przyrodniczych, naukowych, jak i kulturowych i edukacyjnych. Parki narodowe są powoływane w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, ale również w celu przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, zwierząt i grzybów (art. 8)⁷. Obszar parku narodowego może być udostępniany w celach naukowych, edukacyjnych, turystycznych, a nawet rekreacyjnych i sportowych, pod warunkiem, że sposób udostępniania nie będzie wpływał negatywnie na jego przyrodę (art. 12)⁸.

Tabela 1

Powierzchnia prawnie chroniona w Polsce (bez obszarów sieci Natura 2000) – stan na 31 grudnia 2008 roku

Forma ochrony przyrody	Liczba	Powierzchnia		
		w tysiącach ha	w % powierzchni chronionej	w % powierzchni kraju
Parki narodowe*	23	314,5	3,1	1,0
Rezerwaty przyrody	1441	173,6	1,7	0,6
Parki krajobrazowe	120	2513,8	24,9	8,0
Obszary chronionego krajobrazu	418	6969,1	69,0	22,3
Pozostałe formy: stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	7176	131,0	1,3	0,4
Powierzchnia prawnie chroniona	-	10102,0	100,0	32,3

* bez rezerwatów przyrody

Źródło: *Ochrona Środowiska 2009*, www.stat.gov.pl, 6.01.2010.

⁵ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz.U. 2004, nr 92, poz. 880 z późn. zm.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

Według ustawy o ochronie przyrody, za rezerwat przyrody mogą zostać uznane „obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajo-
brazowymi” (art. 13). Na terenie Polski utworzonych zostało 1441 rezerwatów, obejmujących zaledwie 0,6% powierzchni ogólnej kraju (tabela 1).

Dla parków narodowych i rezerwatów przyrody istnieje wymóg sporządzenia oraz realizowania planu ochrony. Plany te określają m.in. cele ochrony przyrody, identyfikują ewentualne zagrożenia, określają sposoby ich eliminacji lub ograniczeń. Jeśli istnieje taka potrzeba, to w planach mogą być określone obszary ochrony ścisłej, czynnej lub krajobrazowej. Ponieważ zarówno parki narodowe, jak i rezerwaty przyrody mogą być udostępniane w celach naukowych, edukacyjnych, turystycznych i rekreacyjnych, istnieje konieczność wskazania takich obszarów. To zadanie zostało także przypisane planom ochrony na równi z określeniem sposobów ich udostępniania (art. 20)⁹.

W stosunku do parków narodowych oraz rezerwatów przyrody ustawa określa takie same ograniczenia oraz zakazy, a także odstępstwa od nich. Wśród tych, które mogą wpływać na zainteresowanie turystów lub potencjalnych inwestorów, należy wymienić:

- ograniczenia w stosunku do ruchu pieszego, rowerowego, narciarskiego, a także jazdy konnej;
- ograniczone możliwości uprawiania niektórych form turystyki aktywnej, m.in. wspinaczki, eksploracji jaskiń lub zbiorników wodnych;
- zakazy umieszczania tablic, napisów oraz ogłoszeń reklamowych niezwiązanych z udostępnianiem parku lub rezerwatu;
- zakaz zakłócania ciszy (art. 15)¹⁰.

Użytkowanie turystyczne parków narodowych jest możliwe wyłącznie po wyznaczonych szlakach turystycznych. W polskich parkach narodowych zostało wytyczonych ponad 3000 km szlaków turystycznych. Mimo tego, że w stosunku do użytkowania parków narodowych istnieją ograniczenia, to jednak należy podkreślić, że w niektórych przypadkach dopuszcza się także inne formy użytkowania. W granicach polskich parków narodowych można skorzystać z 30 km nartostrad, 6 tras wyczynowych, 10 kolejek linowych (Karkonoski Park Narodowy, Tatrzański Park Narodowy), 14 wyciągów, a także z 48 biwaków (kempingów). Edukacyjne cele powoływania parków narodowych są m.in. zabezpieczane przez wyznaczenie 132 ścieżek dydaktycznych (tabela 2).

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

Tabela 2

Stan zagospodarowania turystycznego w parkach narodowych w 2008 roku

Schroniska	Domy wczasowe	Kempingi, biwaki	Nartostrady w km	Stadiony	Kolejki linowe	Wyciągi	Trasy wycieczkowe	Szlaki turystyczne w km	Ścieżki dydaktyczne
29	17	48	30,1	4	10	14	6	3084,3	132

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Ochrona Środowiska 2009*, www.stat.gov.pl, 6.01.2010.

Parki krajobrazowe obejmują obszary „chronione ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju” (art. 16)¹¹. W obrębie parków krajobrazowych – w odróżnieniu od parków narodowych i rezerwatów przyrody – mogą być powoływane inne formy ochrony (z wyjątkiem parków narodowych). Z dużej liczby parków krajobrazowych o małych powierzchniach może zostać powołany zespół parków krajobrazowych. Utworzenie parku krajobrazowego, jak podaje ustawa, nie jest jednoznaczne ze zmianami użytkowania gruntów, grunty rolne i leśne mogą nadal być wykorzystywane gospodarczo (art. 16). Podobnie jak dla parków narodowych i rezerwatów przyrody, także dla parku krajobrazowego istnieje obowiązek sporządzenia i realizacji planu ochrony. Plan taki powinien zawierać m.in. cele ochrony przyrody oraz uwarunkowania ich realizacji, wskazywać obszary objęte działaniami ochronnymi, a także wskazywać obszary, które mogą zostać udostępnione np. w celach turystycznych i rekreacyjnych (art. 20)¹².

Za pewną formę ochrony można uznać tzw. otuliny, które są wyznaczane na obszarach graniczących z parkami narodowymi oraz możliwe do wyznaczenia na obszarach graniczących z rezerwatami przyrody oraz parkami krajobrazowymi. Ich głównym celem jest zabezpieczenie chronionych elementów przyrody przed zagrożeniami zewnętrznymi wynikającymi z działalności człowieka.

Znaczną część powierzchni naszego kraju objęto ochroną krajobrazową, powołując na 22% powierzchni ogólnej kraju obszary chronionego krajobrazu (tabela 1). Obejmują one „tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcję korytarzy ekologicznych” (art. 23)¹³. Często stanowią one otuliny dla parków naro-

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

dowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych w celu dodatkowego zabezpieczenia przed niekorzystnym wpływem czynników zewnętrznych. Są to tereny użytkowane gospodarczo.

Ustawa z 2004 roku wprowadziła najnowszą formę ochrony przyrody, jaką są obszary Natura 2000. Chronią one wybrane elementy środowiska przyrodniczego, istotne z punktu widzenia zachowania walorów biotycznych Europy. Są to obszary tworzone na terenie całej UE, według tych samych kryteriów. Każde państwo zostało zobowiązane do określenia własnych instrumentów prawnych i organizacyjnych, zapewniających realizację założeń ochrony tych obszarów. W Polsce pierwotne wytyczne zawierała wspomniana *Ustawa o ochronie przyrody z 2004 roku*; wskazania te sprecyzowano w *Ustawie z dnia 3 października 2008 roku o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw*¹⁴. Ustawa ta ostatecznie zdefiniowała prawnie pojęcie obszaru Natura 2000, który według zapisów artykułu 1 jest rozumiany jako „obszar specjalnej ochrony ptaków, specjalny obszar ochrony siedlisk lub obszar mający znaczenie dla Wspólnoty, utworzony w celu ochrony populacji dziko występujących ptaków lub siedlisk przyrodniczych lub gatunków będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty”¹⁵. Obszary Natura 2000 mogą obejmować część lub całość obszarów i obiektów objętych innymi formami wymienionymi w *Ustawie o ochronie przyrody*.

Dla obszarów Natura 2000 istnieje także wymóg sporządzenia planów ochrony, w których muszą zostać zawarte wytyczne odnośnie zagospodarowania przestrzennego, w tym wskazania terenów lokalizacji zabudowy możliwej bez szkody dla obszaru Natura 2000, infrastruktury technicznej i komunikacyjnej, infrastruktury turystycznej i edukacyjnej (art. 29)¹⁶.

Na naturalnych zbiornikach, oczkach wodnych, kępach drzew i krzewów, starorzeczach, bagnach, torfowiskach, a także płatach roślinności mogą być ustanawiane użytki ekologiczne (art. 42)¹⁷. Często są one zlokalizowane w granicach tworzonego parków krajobrazowych. Ich powoływanie znajduje powszechną akceptację, zapewne ze względu na łatwą procedurę, niewielkie koszty utrzymania oraz małą liczbę wprowadzanych ograniczeń.

¹⁴ *Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz niektórych innych ustaw.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody..., op.cit.*

¹⁷ *Ibidem.*

2. Kierunki polityki zrównoważonego rozwoju turystyki na obszarach chronionych

Ochrona przyrody według zapisów ustawy polega m.in. na zrównoważonym jej użytkowaniu (art. 2)¹⁸. Możliwe do wprowadzenia formy ochrony określają jednocześnie możliwości ich wykorzystywania (tabela 3). Coraz częściej podstawowym motywem wyjazdów turystycznych jest poznawanie i odkrywanie przyrody – bogactwa fauny i flory - oraz podziwianie pięknych krajobrazów. Dlatego obszary chronione (parki, rezerwaty i inne) są atrakcyjne dla wciąż zwiększającej się liczby turystów¹⁹. Jednocześnie rosną wymagania turystów co do atrakcyjności i jakości środowiska wypoczynku i rekreacji. W rozwoju turystyki w Polsce należy dążyć do realizacji „polityki otwarcia obszarów chronionych dla zaspokojenia potrzeb społeczeństwa, poszukującego obszarów chronionych postrzeganych jako ostatnie ostoje dzikiego życia oraz miejsca, w których można odnajdywać radość w milczeniu i kontemplacji”²⁰. Turystyka na obszarach chronionych nie może przybierać skali masowej, nie może być żywiołowa i niekontrolowana.

Na obszarach chronionych pod względem przyrodniczym należy rozwijać ekoturystykę, czyli turystykę, która tylko w nieznacznym stopniu oddziałuje na środowisko przyrodnicze oraz na podlegające ochronie gatunki roślin i zwierząt²¹. Służy ona zachowaniu i ochronie zasobów przyrody, jednocześnie przyczyniając się do zwiększenia dochodów miejscowej ludności. Ekoturystyka powinna być uważana za środek społecznego i ekonomicznego rozwoju regionu, zwłaszcza tam, gdzie występują duże obszary przyrody chronionej. Różne formy ochrony wywołują potrzebę różnicowania rodzajów turystyki i przystosowania jej form do specyficznej chłonności turystycznej. Należy zadbać o prawidłowy rozwój infrastruktury turystycznej, której elementy, jeżeli to możliwe i uzasadnione (baza noclegowa, infrastruktura recepcyjna), powinny być sytuowane poza obszarami ochrony przyrodniczej. Aktywność turystyczna powinna być rozłożona w czasie i przestrzeni, zależnie od odporności i czułości komponentów środowiska przyrodniczego na różne rodzaje presji. Ruch turystyczny powinien być kanalizowany na obszary odporniejsze, a liczba odwiedzających odpowiednio ograniczana²². Dla obszarów chronionych powinny być opracowane i wdrożone programy monitoringu i kontroli rozwoju

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ D. Zaręba, *op.cit.*

²⁰ Rekomendacja no. (95) 10 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie polityki zrównoważonego rozwoju turystyki na obszarach chronionych (przyjęta przez Komitet Ministrów 11 sierpnia 1995 r., na 543 spotkaniu delegatów), Rada Europy, Komitet Ministrów, www.eko.org.pl, 11.01.2010.

²¹ A. Dudek, A. Kowalczyk, *Turystyka na obszarach chronionych – szanse i zagrożenia*, Prace i Studia Geograficzne, tom 32, s. 117–140, Warszawa 2003.

²² Rekomendacja no. (95) 10 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich..., *op.cit.*

aktywności turystycznej, ciągle śledzenie oczekiwań i zachowań turystów oraz analiza wpływu poszczególnych rodzajów aktywności turystycznej na siedliska przyrodnicze, zwłaszcza gatunki chronione.

Tabela 3

Dopuszczalne formy działalności człowieka na obszarach chronionych

Rodzaj działalności	Parki narodowe	Rezerваты przyrody	Parki krajobrazowe	Obszary chronionego krajobrazu	Obszary Natura 2000
Turystyka kwalifikowana	+	-	+	+	+
Turystyka masowa	-	-	+/-	+	+
Turystyczna baza noclegowa	-	-	+	+	+
Osadnictwo turystyczne			+	+	+
Gospodarka leśna	-	-	+/-	+/-	+
Użytkowanie rolnicze	(enklawy rolnicze)	(enklawy rolnicze)	+/-	+/-	+

- zasadnicze ograniczenia; + dopuszczalna większa skala działalności; () ograniczenia

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Dubel, *Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2000.

3. Potencjalne negatywne oddziaływanie turystyki na poszczególne komponenty środowiska oraz sposoby ich ograniczania

Negatywne skutki rozwoju i funkcjonowania infrastruktury turystycznej dla środowiska przyrodniczego dotyczą przede wszystkim trzech aspektów:

- trwałych zmian w środowisku przyrodniczym wynikających z zagospodarowania przestrzennego – rozwoju infrastruktury turystycznej, komunikacyjnej, wprowadzania zieleni urządzonej;
- zmian jakości środowiska spowodowanych emisją różnego rodzaju zanieczyszczeń z obiektów turystycznych i pojazdów;
- zmian będących rezultatem fizycznego oddziaływania człowieka na środowisko w wyniku wprowadzania różnych form aktywności turystycznej²³.

Negatywne oddziaływanie na zasoby przestrzeni związane jest między innymi z lokalizacją obiektów i urządzeń turystycznych. Infrastruktura turystyczna zajmuje często olbrzymie powierzchnie ziemi. Jest ona lokalizowana w miejscach atrakcyj-

²³ Opracowano na podstawie: *Turystyka*, red. W. Kurek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

nych dla turystów, pod względem krajobrazowym (ładny widok z okna) i przyrodniczym (wyjątkowość i piękno fauny i flory). Oferta turystyczna jest często uzupełniana obiektami i urządzeniami sportu i wypoczynku pochłaniającymi dodatkową przestrzeń. Rozpraszenie zabudowy, szczególnie widoczne w przypadku indywidualnego budownictwa letniskowego, powoduje nieodwracalne niszczenie ograniczonych zasobów przestrzeni. Dużym problemem na obszarach przyrodniczo cennych jest także zbliżanie zabudowy do linii brzegowych oraz szczelna obudowa jezior, rzek, a także wzdłuż linii morza, odgradzająca dostęp innym użytkownikom. Wymienione nieprawidłowe sytuowanie budynków letniskowych, hoteli i innych obiektów turystycznych oraz ich gromadzenie powoduje, obok negatywnych zmian w krajobrazie, także przerywanie korytarzy ekologicznych, tras migracji zwierząt, szatkowanie płatów ekologicznych. Na obszarach przyrodniczo cennych należy zadbać o sytuowanie obiektów i urządzeń turystycznych w układzie zwartym. Lokalizacja oraz forma zabudowy powinna być kształtowana ze szczególnym uwzględnieniem wartości przyrodniczych (z dala od cennych siedlisk roślin i zwierząt) i krajobrazowych.

Zgodnie z ustawą Prawo ochrony środowiska, przedsięwzięcia mogące negatywnie oddziaływać wymagają, w toku procesu planistycznego, sporządzenia raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko (tzw. ocen indywidualnych). Przedsięwzięcia takie zostały indywidualnie wyliczone w rozporządzeniu wykonawczym do powyższej ustawy²⁴. Wśród listy przedsięwzięć należy zwrócić uwagę na: trasy narciarskie, bobslejowe, wyciągi narciarskie oraz urządzenia towarzyszące, stadiony dla nie mniej niż 5000 osób, ośrodki wypoczynkowe lub hotele, umożliwiające pobyt nie mniej niż 100 osób (poza obszarami miejskimi wraz z towarzyszącą infrastrukturą), stałe pola kempingowe lub karawaningowe, umożliwiające pobyt nie mniej niż 100 osób, parki rozrywki o powierzchni nie mniejszej niż 5 ha.

Z czasowym zwiększaniem natężenia ruchu turystycznego w tradycyjnych okresach urlopowych i świątecznych związane jest skumulowane zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego wywołane wzmogonym ruchem samochodowym osobowym (emisja dwutlenku azotu, tlenku węgla, węglowodorów). Ograniczenie szkodliwego oddziaływania, zwłaszcza na obszarach podlegających ochronie, jest możliwe poprzez rozwój i usprawnienie komunikacji zbiorowej oraz rowerowej. Należy utrudniać korzystanie z indywidualnych środków transportu poprzez ustalenie wysokich cen za parkowanie lub dodatkowych opłat za wjazd na obszar chroniony. Alternatywą może być korzystanie przez turystów ze sprawnie funkcjonującej komunikacji zbiorowej, wśród której najkorzystniejsza dla środowiska jest komunikacja kolejowa oraz transport wodny. O ile jest to możliwe i dopuszczalne,

²⁴ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 21 lipca 2004 r. w sprawie określenia rodzajów przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz szczegółowych uwarunkowań związanych z kwalifikowaniem przedsięwzięcia do sporządzenia raportu o oddziaływaniu na środowisko, Dz.U. 2004, nr 257, poz. 2573, z późn. zm.

należy także odpowiednio kształtować sieć dróg rowerowych i promować ten środek transportu, jako najbardziej korzystny dla środowiska. Pojazdy samochodowe są źródłem szkodliwego hałasu i uciążliwych wibracji, co należy uwzględnić przy planowaniu ruchu turystycznego w miejscach występowania cennych siedlisk zwierząt. Na obszarach Natura 2000, utworzonych na podstawie dyrektywy ptasiej w celu ochrony dziko żyjących ptaków, dodatkowy ruch samochodowy, związany z turystyką, może być przyczyną niepokojenia ptaków podczas wysiadania jaj i opieki nad młodymi. Ograniczenie uciążliwości hałasu drogowego można uzyskać poprzez kierowanie głównych strumieni ruchu na trasy obwodnicowe, omijające w odpowiedniej odległości cenne siedliska.

Emisja zanieczyszczeń do atmosfery jest związana z tradycyjnym ogrzewaniem węglowym domostw oraz obiektów turystycznych. Jednak zastosowanie odnawialnych źródeł energii (woda i wiatr) jest na obszarach cennych przyrodniczo także kontrowersyjne. Zła lokalizacja turbin wodnych oraz ich nieprawidłowa konstrukcja może stanowić przeszkodę często nie do pokonania dla ryb i innych zwierząt wodnych. Natomiast wiatraki wytwarzające prąd stanowią element obcy w krajobrazie oraz są nieraz przeszkodą na drodze migracji ptaków²⁵. Dobrym rozwiązaniem jest podłączenie obiektów turystycznych oraz domostw do zbiorczej sieci ciepłowniczej, wykorzystującej ekologiczne paliwa. Jako indywidualne źródła ciepła można też stosować piece na olej opałowy, drewno, gaz lub też korzystać z ogrzewania elektrycznego bądź tzw. pomp ciepła. Alternatywą jest także wykorzystanie energii termalnej.

Ze zmiennością okresową ruchu turystycznego związany jest wzrost ilości odpadów komunalnych, co często skutkuje tworzeniem nielegalnych wysypisk śmieci. Uciążliwością jest także zanieczyszczanie odpadkami szlaków turystycznych, miejsc biwakowania oraz wód stojących i płynących. Dlatego bardzo ważnym zagadnieniem jest planowe podejście do gospodarki odpadami, od tworzenia bogatego systemu ogólnodostępnych koszy na śmieci, po opracowanie układu zbiorowego z odpadami wielkogabarytowymi włącznie.

Zwiększony czasowo pobór wody oraz większe ilości ścieków komunalnych są istotnym problemem związanym z ruchem turystycznym. Częściowym rozwiązaniem tego problemu może być edukacja ekologiczna oraz zachęcanie do oszczędzania.

Rozwijająca się turystyka może przyczyniać się do powstawania przeobrażeń środowiska przyrodniczego. Nabiera to szczególnego znaczenia w przypadku obszarów dla nas cennych, których walory zostały objęte różnego typu formami ochrony. Dlatego tak ważne są ograniczenia w stosunku do poziomu rozwoju zago-

²⁵ B. Warczewska, B. Mastalska-Cetera, *Wybrane problemy ochrony środowiska w planowaniu przestrzennym gmin*, w: *Problemy wdrażania europejskiej sieci Natura 2000 w Sudetach*, wyd. Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze, Katedra Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Jelenia Góra 2008.

spodarowania turystycznego, planowania rozwoju infrastruktury turystycznej czy też zarządzania i organizacji ruchu turystycznego.

Podsumowanie

1. Obecnie i w przyszłości rozwój turystyki musi zmierzać w kierunku turystyki zrównoważonej, to znaczy takiej, która integruje działalność turystyczną z celami ochrony przyrody. W osiągnięciu tego celu niezbędne jest dążenie do wypracowania nowych (prośrodowiskowych) zachowań (nawyków) turystów i organizatorów.
2. Niezbędne jest wyznaczenie i uszanowanie granic odporności środowiska przyrodniczego²⁶, które można ustalić za pomocą wskaźników chłonności naturalnej i pojemności turystycznej, uwzględniających specyfikę zasobów poszczególnych obszarów²⁷. Nie można dopuścić do „zadeptywania” obszarów chronionych oraz przeciążenia ich nadmierną liczbą użytkowników.
3. Jednocześnie nie można dążyć do całkowitego odizolowania obszarów chronionych. Należy określać zakres, intensywność i miejsca korzystania z walorów przyrodniczych, szczególnie na obszarach, na których infrastruktura turystyczna i ruch turystyczny wywoła jak najmniejsze skutki dla środowiska lub spowoduje, iż działania takie będą neutralne.
4. Należy dążyć w branży turystycznej do ograniczenia ilości odpadów i nadmiernego zużycia energii i wody.
5. Nie można dopuścić do żywiołowego rozwoju turystyki na obszarach przyrodniczo cennych. Dla każdego obszaru cennego przyrodniczo predysponowanego do ruchu turystycznego należy ustalić program udostępniania obszaru, uwzględniający jego specyficzną wrażliwość. Należy ustalenia takiego programu bezwzględnie transponować do przepisów prawa miejscowego, jakimi są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, których zapisy można pod groźbą kary egzekwować.
6. Program wykorzystania obszarów chronionych na potrzeby turystyki powinien być wypracowany na płaszczyźnie współpracy między przyrodnikami, ekologami, społecznością lokalną oraz organizatorami ruchu turystycznego.

²⁶ D. Zaręba, *op.cit.*

²⁷ J. Ruskowski, T. Studnicki, *Wpływ funkcji turystyczno-wypoczynkowych na degradację środowiska człowieka*, Zeszyty Naukowe AE w Katowicach 1988, nr 112.

THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM ON PROTECTED AREAS

Summary

The development of tourism must aim at the sustainable tourism, which takes into account the natural and cultural values and gives basis for the economic development of the tourist regions. For the tourism needs particularly good are areas with the most natural environment advantage, among them many are law protected. Ecosystems of these areas are especially sensitive for the human interference. On the nature protected areas one should develop ecotourism, it means, a tourism that only in slight degree influences the natural environment and preserved plant and animal species. Therefore one should work out and implement a program which uses the protected areas for the tourism, with the participation of nature historians, ecologists, local society and the tourism promoters. The main goal of the program should be such a forming of the tourism on the protected areas, which makes possible preserving and protection of the nature and also respects the culture and contributes to the increasing of the incomes of the local population.

Translated by Grażyna Głowacka